

nak is közlönye lett volna. ORMODYt azonban valamely hazafias verse miatt bebörtönözték, kiszabadulása után nyilván abba maradt a dolog, egyébként is elhagyta Sopront.¹⁹ Az első ilyenfajta folyóiratot MOLLER Ede bocsátotta útjára 1879-ben *Külföld* címmel, az egész ország irodalombarát olvasóinak szánta, és a külföldi irodalomról hozott értekezéseket és híradásokat. Természetesen rövid életű lap volt.

CSATKAI ENDRE

Egy kölcsönkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt. Az 1848-as szabadságharc előtt a legjelentősebb magyar kölcsönkönyvtár a HECKENAST-féle volt. HECKENAST Gusztáv kölcsönkönyvtárát könyvkereskedésével együtt 1847-ben átruházta EDELMANN Károlyra, valószínűleg azért, mert könyvkiadói tevékenysége ekkor már teljesen leköttette.

Kölcsönkönyvtárának állományát az átruházás idején pontosan nem ismerjük, azonban azt tudjuk, hogy megnyitásakor — 1839. januárban — 8000 kötettel indult, az átadáskor tehát már bizonyára túlhaladta a 10 000 kötetet.

Az átadást körlevél útján tette közzé.¹ Érdekes, hogy ebben a tudósításban csupán EDELMANN Károly neve van említve, pedig az üzletkötésben EDELMANN Károly és WALDHÜTTER Frigyes szerepeltek. Erre vonatkozólag idézzük EDELMANNnak Pest város tanácsához 1848 júl. 18-án beadott folyamodványát, melyben a következőket mondja: „Waldhütter Frigyes társaságában a Heckenast féle könyvkereskedést és kölcsönkönyvtárt szerződésileg átvevén, miután társom gyengélkedő egészsége miatt orvosa tanácsa után szándokának foganatosításával felhagyni és a szerződéstől visszalépni kéntelemtetett, mire azt én, minden abban foglalt kedvezésekkel átvevén a kikötött fizetéseknek nagyobb részét már is tettelegesen teljesítettem és most a t. Városi Tanácsot tartozó alázattal kérem, hogy a Heckenast féle pesti könyvkereskedést és kölcsönkönyvtári jogot a legújabb törvények, jelesen az 1848 évi XVIII. t. cz. 42 § értelmében reám ruházni annyival inkább méltóztassék, mert Heckenast Gusztáv ezen két üzlettől az A. alatti okmány szerint részemre lemondott és mert maga a tisztelt városi Tanács azon folyamodásom következtében, mellyel még múlt évi Septemb. 7-kén az akkori Helytartó Tanácshoz járultam, engem e jogok adományozására már is ajánlani kegyeskedett.”²

WALDHÜTTER szerepe kisebb jelentőségű lehetett. A visszalépésre vagy valóban betegsége miatt volt kénytelen, vagy valami olyan üzleti vagy vagyoni természetű okból, amit EDELMANN bevallani nem akart, s ezért inkább társa betegségével fedezte magát. Kár, hogy a tanácsi iratoknál nincs meg az átruházási okmány másolata, mert ebből ennek az időleges társnak a szerepére vonatkozólag többet tudhattunk volna meg.

Ki volt EDELMANN? — Ugyanebben a tanácsi folyamodványban a következőket mondja magáról: „Személyes tulajdonaim bebizonyítására van szerencsém B. alatt egy kötetben ide csatolni tanuló leveleimet, mellyekből kiderül, hogy a *könyvkereskedést* Lipcsében 1836-tól fogva 1840-ig *rendesen megtanultam* és ugyan ott 1841 évi Május haváig mint segéd szolgáltam, innen Freiburgba utazván, ott Emmerling Adolf könyvkereskedésében két évet töltöttem, utóbb Brünnben ismét két évet, Prágában nyolcz és Bécsben öt hónapot. — Magaviseletem ugyan ezen bizonyítványok szerint *mindenütt jámbor és az erkölcsiség szabályaihoz szorosan alkalmazva* volt. — Honomból, Szász-

¹⁹ *Vasárnapi Ujs.* 1862. 249., 288. l.

¹ A HECKENAST-féle kölcsönkönyvtár működését ismertette SZEMZŐ Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.* Magy. Könyvszle. 1939. 171—174. l.

² 10 779/1848. sz. tanácsi irat. Pest városi levéltár, eng. 508. sz.

országi *Lipce városából* való *végelbocsátatásomat* C. alatt ide mellékelem. — Mi üzletemhez megkívántató alaptőkét illeti, az a fenemlített *könyvkereskedésnek és kölcsönkönyvtárnak megszerzésére* tetteleg fordítottam, úgy hogy az már jelenleg tulajdonom lévén, a *szabályszerű alaptőkét jóval meghaladja.*”

Ezek szerint jól képzett és kellő vagyoni alappal rendelkező könyvkereskedő volt. Az általa jelzett gyakorlati időkből kiszámítható, hogy legkorábban 1846-ban kerülhetett Pestre, és már a következő évben megtörtént az üzlet átvétele. Nem lehetetlen tehát az sem, hogy HECKENAST, aki a lipcei könyvkereskedőkkel élénk üzleti összeköttetésben állt, maga hozta ide azzal a céllal, hogy neki üzletét átadja. (Sajnos, Lipce város végelbocsátási irata szintén hiányzik a folyamodvány mellől, pedig ebből megtudtuk volna állapítani pontosan pesti letelepedésének idejét.)

A pesti városi tanács „a lakhatási jogot és a könyvkereskedelmi engedelmet” már a beadvány kelte utáni napon megadta oly feltétellel: „hogy kereskedési címét szabályszerűleg bejegyeztetvén rendes kereskedési könyvet vezessen.”

Nem tudjuk, hogy az 1848-as törvények alapján magadott engedélyt később, a szabadságharc leverése után a császári hatóságok mennyiben fogadták el, de az bizonyos, hogy EDELMANN jogosítvánnyal rendelkező könyvkereskedőnek tekintik a későbbi tanácsi iratok. Különös azonban, hogy az EDELMANN által kiadott kölcsönkönyvtári jegyzékeken „*Carl Edelmann & Comp* (vornals Gustav Heckenast)” szerepel cégjelzésként, noha EDELMANNnak az előbb említett beadványa szerint, de a későbbi tanácsi iratok szerint sem volt társa. Okmányokkal igazolni nem tudjuk, hogy ideiglenesen nem volt-e másik társa is. Nem valószínű, mert EDELMANN anyagilag elég erős volt. Arra kell következtetnünk, hogy EDELMANNnak a könyvkereskedési jogát a már 1847-ben a helytartótanácsához benyújtott, de a 48-as törvények hatálybalépéséig el nem intézett kérelme alapján ismerték el, és bürokratikus vaskalaposságból maradt benn a társra való utalás a cég megjelölésében. Ezt a feltevést erősíti meg az is, hogy az 1848-ban kiadott kölcsönkönyvtári jegyzékein csupán „*Carl Edelmann* (vornals Gustav Heckenast)” szerepel.

A kölcsönkönyvtár anyagát a német nyelven kiadott könyvjegyzékekből kísérelhetjük figyelemmel.³ Az EDELMANN-féle jegyzékekből első pillanatra megállapítható, hogy a magyar nyelvű könyvek száma kevés, csekély százalékba az egész anyagnak. A könyvek túlnyomó része német, elég jelentős számban van francia, de van angol és olasz nyelvű könyvválaszték is. Folyóiratokat is tart a könyvtár, így például az 1851-es jegyzékben 74 tételben sorolják fel a folyóiratokat, ami 40 címnek felel meg (Minden évfolyamot külön szám jelez.).

EDELMANN a könyvanyagot nagymértékben gazdagította. 1854-ben már 20 000 kötettel hirdetik a kölcsönkönyvtárat.⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy a kötetszám nem

³ *Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek von Carl Edelmann (vornals Gustav Heckenast)* Waitznergasse, Nr. 15, dem Hotel „zum Palatin” gegenüber rückwärts im Hofe. Ofen, 1848, gedruckt in der königl. Universitäts-Buchdruckerei. — Ugyancsak az Egyetemi Könyvtárban találtuk a könyvállomány egyéb idegen nyelvű anyagát feltüntető külön katalógust: *Catalogue des livres français, anglais et italiens qui se trouvent au cabinet de lecture de Charles Edelmann (ci-devant Gustave Heckenast)*. Bude, 1848. 74 l. — *Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek von Carl Edelmann & Comp.* (vornals Gustav Heckenast) in Pest, Waitznergasse Nr. 8, dem Hotel „zum Palatin” gegenüber, rückwärts im Hofe. Pest. Gedruckt bei Landerer und Heckenast. 1851. IV., 312 l., (Orsz. Széchényi Könyvtárban és Egyetemi Könyvtárban található.) — *Supplement zum grossen Bücher-Verzeichnisse der Leihbibliothek von Carl Edelmann & Comp.* (vornals Gustav Heckenast) in Pest, Waitznergasse Nr. 7, dem Hotel „Palatin” gegenüber rückwärts im Hofe. Pest, 1853. 34 l. Druck von Landerer und Heckenast.

⁴ *Vasárnapi Ujs.* 1854. nov. 26. 39. sz.

ugyanannyi címet jelent; a többkötetes művek minden kötete önálló számmal szerepel, és a kelendőbb művekből 4–20 példányt tartanak raktáron.⁵

EDELMANN mozgékony és vállalkozó szellemű kereskedő volt, aki igyekezett üzletét kiterjeszteni. 1850. jún. 26-án a pesti városi tanácshoz folyamodott, hogy kereskedésére „művészi és zenészi tárgyak felvehetési, illetőleg áruhatási engedelmet” nyerjen.⁶ Ezzel a kérésével azonban vihart aratott, mert a mű- és zenekereskedők tiltakoztak az ellen, hogy versenytársat kapjanak. „A viszonyok még inkább kedveznek a könyvkereskedésnek, mint a műárússágnak, mert a közönség ha már nem olvasásra, annál kevésbé adja magát a zenészetre és a könyvkereskedésben a tanulmányi cikkek még is kelnek”, — hangoztatják a műkereskedők, és végülis ők lesznek a nyertesek; a miniszteri biztos a tanács véleménye alapján végleg elutasítja EDELMANNT.

Legjelentősebb kezdeményezésének azonban azt tartjuk, hogy létrehozta — valószínűleg külföldi mintára — *Magyarországon az első fiók-kölcsönkönyvtárát*.⁷ Ez a könyvtár idényjellegű, csak a nyári idény alatt működik, mégpedig Balatonfüreden.

Füred volt akkoriban az ország legjelentősebb fürdője. Héres gyógyforrásait már a XVIII. században fölkapták, a XIX. század elején pedig a nemesi társaság egyik találkozóhelye lett. 1825-ben valóságos kis országgyűlés zajlott itt le, 1831-ben pedig már színházat is kapott, s a kibontakozott fürdői élet és a vendégforgalom csak fokozta jelentőségét.⁸ — Fürdővendégeinek névsorát 1838-ban nyomtatásban is közzéteszik.⁹ 1846-ban megindul a Kisfaludy-gőzös a Balatonon. A magyar szellemi világ vezetői közül sokan töltik itt a nyarat, a század közepétől kezdve a nemesség mellett a vezetőszerepet a módosabb polgárság viszi. De külföldiekből is jelentős forgalma van.

EDELMANN tehát jól választotta meg fiókkönyvtárának helyét. A kölcsönkönyvtár 1851-ben Füreden nyomtatott jegyzéket adott ki.¹⁰ Ebből a jegyzékből megtudjuk, hogy a kölcsönkönyvtár kizárólag nyáron (jún. 1—aug. végéig) volt nyitva; az előfizetési díj is így van megállapítva, de természetesen rövidebb időre is igénybe lehetett venni. A fürdőlethez alkalmazkodik azáltal, hogy heti előfizetést is elfogad. Könyvanyaga — idényjellegét tekintve — elég gazdag. De nem elégszik meg ennyivel, előfizetőinek kilátásba helyezi, hogy külön kívánságra ezeken a könyveken felül pesti kölcsönkönyvtárából is rövid időn belül meghozatja a füredi részlegben nem kapható könyveket. Könyvanyagát egyébként valószínűleg a pesti könyvtárból válogatta ki, amit bizonyít az, hogy egyes könyvek raktári száma megegyezik a nagy katalógus raktári számával. Viszont sok olyan címet is tartalmaz a füredi jegyzék, aminek raktári

⁵ I. h. A legismertebb regényírókat 8–20 példányban igéri „megjelenésük után azonnal beszereztetni.”

⁶ Városi tanácsi iratok, 2157/850. sz.

⁷ Az első fővárosi fiók-kölcsönkönyvtár (Deák Ferenc Könyvtár, amely a Deák Ferenc szabadkőműves páholynak köszöni létezését az Almássy téren egy kis pavillonban, a Városi Nyilvános Könyvtár első fióképülete) pl. csak 1913. dec. 29-én nyílt meg a közönség számára. (MADZSAR József: *Az első fiókkönyvtár*. Könyvt. Szle. 1914. 1. sz. 19–20. l.).

⁸ A Balatonfüredi fürdőlethez, társadalompolitikai funkciójával több mű, cikk foglalkozik pl.: BERZEVICZY Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon*. Bp. [1925.] II. k. 405–406. l. — TAVÁSY Lajos: *Balatonfüredi emlék*, Pest. 1854. — SZIKLAY János: *A Balaton bibliográfiája*. Bp. 1904. — JANKÓ János: *A balatonmelléki lakosság néprajza*. Bp. 1902. 107. l. — *Balatonfüred hajdan és most*. Vasárnapi Ujs. 1879. 460–463. l. — KERESZTÚRY Dezső: *Balaton*. Bp. [1940.] — EÖTVÖS Károly: *Utazás a Balaton körül*. Bp. I. 1901.

⁹ *Vasárnapi Ujs.* 1854. 462. l. Tudomásunk szerint ez az első nyomtatott fürdővendég-névsor Magyarországon.

¹⁰ Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek von Carl Edelman in Füred-Kirchen-Gasse, Horváth'sches Haus. Füred, im Sommer 1851. 52 l., 8°. Gedruckt bei Landerer und Heckenast.

száma a két katalógusban eltér egymástól. Ebből következtethető, hogy a fióknak is volt elkülönített anyaga.

Hogy hány nyáron át működött Füreden a kölcsönkönyvtár, nem lehet megállapítani. Első működése nyilván 1851 nyarára esik, de a következő években is működhetett (talán EDELMANN utóda is folytatta); tény, hogy amikor megjelenik az első balatonvidéki hirlap: a *Balatonfüredi Napló*, ennek hirdetési rovatában a szerkesztőség közli, hogy a „szerkesztői irodában július 1-től kezdve szép rendelkezhetesű kölcsönkönyvtárt fog a *szokott és ismert föltételek mellett* a fürdői közönségnek és a vidék számára is megnyitni.”¹¹ Az 1863. jún. 11. szám pedig arról ad hírt, hogy a „fürdői felügyelői irodában csinos és elegendő választékú kölcsönkönyvtár áll a közönség szolgálatára.” Lehet tehát, hogy 1851-től kezdve folyamatosan működött könyvtár Füreden, előbb a pesti cég neve alatt, később Füred maga tartott fenn a fürdő számára önálló kölcsönkönyvtárt.

EDELMANN nemcsak Pesten és Füreden tevékenykedett, hanem állandó élnék összeköttetésben állt a külföldi, különösen a lipcsei könyvkereskedőkkel. Évente többször utazott Lipcsébe, és onnan is nősült.¹² Fáradhatatlanul fejlesztette könyvtára állományát, hiszen mint már előbb említettük, 20 000 kötettel hirdették az 1854. év végén. Ez a *Vasárnapi Ujság*ból ismert hirdetés még az ő neve alatt jelent ugyan meg, de az egyik tanácsi iratból megállapítható, hogy EDELMANN *özvegye 1854 decemberében* a könyvkereskedői és kölcsönkönyvtári jogosultságot *átruházta* Adolf Friedrich LAUFFER *pesti kereskedőre*.¹³ A LAUFFER család különböző társulásokon keresztül vitte tovább a kölcsönkönyvtárt. (A LAUFFER Tivadar-féle Belvárosi kölcsönkönyvtár 1923-ban úgy hirdeti magát, hogy alapított 1835-ben. Kétségtelen, hogy a HECKENAST-féle kölcsönkönyvtár kezdetére utal, kissé öregítve a cég korát. HECKENAST tudvalevőleg csak 1839-ben nyitotta meg könyvtárát.)

Említésre méltó még a kölcsönkönyvtár helye, a jegyzékek ugyanis más és más megjelölést használnak. Az 1848-i katalógusban Váci-u. 15. sz. van jelölve, az 1851-i-ben Váci-u. 8. sz., az 1853-iban Váci-u. 7. sz., — azonban mind megegyezik abban, hogy „szemben a Nádor szállóval, hátul az udvarban”. Nem valószínű az, hogy csaknem évenként átköltözött ez a tágas helyiséget igénylő könyvraktár, mindig más házba és mindig hátul az udvarba, hanem a raktár maradt a régi helyiségében, de a házszám változott, — ezt igazolja a mindig visszatérő utalás a Nádor szálló szomszédságára. Az bizonyos — a korabeli irodalomból —, hogy a HECKENAST-féle kölcsönkönyvtár (tehát később utódjá is, amint látjuk az előbb említett jegyzékekből) az úgynevezett KAPPEL-féle házban működött, abban a házban, ahol utolsó napjait élte KISFALUDY Károly és 25 év múlva VÖRÖSMARTY Mihály. A Kisfaludy Társaság 1900. nov. 25-én ünnepség keretében emléktáblával jelölte meg a házat (akkor Váci-u. 19.)¹⁴ A tábla most is bizonyítja a 19. számú romházon, hogy VÖRÖSMARTY születésének 100. éves évfordulóján jelölték meg ezt a nevezetes házat.

¹¹ *Balatonfüredi Napló*. 1861. I. évf. 1. sz. jún. 15.

¹² Városi tanácsi iratok 4952/851. Az egyik kérvényben útlevelért folyamodik, mert „évente többször kell Lipcsében, mint Németország első könyvvásárján” megjelenie. — 1851. júliusban nősülés céljából bizonyítványt kér kereskedői jogosultságáról és pesti lakhatási jogáról; a szászországi törvények szerint — mondja — ezt leendő házastársa városánál igazolnia kell.

¹³ Tanácsi iratok, 12.549/855. sz. (kérelem: 1854. dec. 14-én beadva).

¹⁴ A pesti napilapok 1900. nov. 26-i számai részletes leírást közölnek az előző napi ünnepségről: az emléktábla leleplezéséről és az Akadémia díszünnepségéről. HATVANI Lajos *Beszélő házak* c. művében (Bp. 1957. 303. l.) az ünnepség dátuma 1906. Ugyanezen a helyen 10-es számú romháznak van említve a megjelölt ház, holott ez ma is a Váci-u. 19. sz. ház, mint volt a megjelölés idején. Lehetséges, hogy mindkét szám nyomdahiba.

A szabadságharc leverését közvetlenül követő esztendőök az ország kulturális életében is súlyosak voltak. Bár sokszor a levert hangulatban és reménytelenségben túlozzák a helyzetet az e korból származott források, és olyan kijelentéseket is tesznek, mintha azokban az években senki sem törődött volna kultúrával. 1854-ben egyik legjelentősebb lapunk így nyilatkozik egy helyen: „Nálunk talán egész országban sem olvasnak el 10 000 könyvet egy év folytán”¹⁵ — és ezt mondja abban az évben, amikor Pestnek 20 000 kötetes kölcsönkönyvtára van, amelyet ő maga is hirdet.¹⁶ Egy másik pesti lap még 1860-ban is ezt írja: „...egész Pesten egyetlenegy kölcsönkönyvtár van csak, vidéken még ennyire sem mentek, mert ott a könyveket nem is veszik, kölcsön sem kéri, hanem úgy lopják el.”¹⁷ Ez utóbbi kijelentéssel ellentétben csak néhány vidéki kölcsönkönyvtár létezésére kívánunk rámutatni, így: Eperjesen a VETTER-féle 1853-ban,¹⁸ — Pancsován a WITTIGSCHLAGER-féle 1854-ben,¹⁹ — Szatmár-Németiben a LEHOTZKY-féle szintén már 1854-ben működik.²⁰ Tehát az 50-es évek második felére már több kölcsönkönyvtár létesült, még vidéken is.

NAGYDIÓSI GÉZANÉ

Könyvtár Tiszaújlakon (1858—1869). A vallás- és közoktatásügyi minisztérium valószínűleg 1877 januárjában kelt felhívására különböző intézmények és egyesületek könyvtárai küldték be tevékenységük ismertetését. A beérkezett jelentések felsorolását megtaláljuk a *Magyar Könyvszemle* az évi kötetében.¹ E 35, igen különböző jellegű könyvtár ismertetése közt negyedik helyen említik az Ugocsa megyei népkönyvtárét DOBY Antaltól. A szokványos, egységes, központilag összeállított állománnyal és nyomtatott katalógussal rendelkező népkönyvtárra gondolnánk, — azonban SZINNYEI adatai is arra figyelmeztetnek: itt egészen másféle könyvtári kezdeményezésről van szó. SZINNYEI ugyanis azt mondja: DOBY Antal „Tiszaújlakon (Ugocsa m.) saját költségén könyvtárat állított fel, melyet Ugocsa, Szatmár és Bereg megyék néptanítói 14 [helyesen: 10] évig díjtalanul használtak”.² Ha DOBY — feltehetően pedagógiai művekben gazdag — magánkönyvtárát bocsátotta a környék tanítóinak rendelkezésére, az is figyelemre méltó volna, különösen minthogy e könyvtár 1858-tól 1869 decemberéig állt fenn. Behatóbb vizsgálódás után azonban nyomban kitűnik, hogy a — felületesen tekintve — népkönyvtári vagy szakkönyvtári kérdés mögött több rétegződés is fel-lelhető.

Ezt a beható vizsgálódást egyrészt egy alkalmi kiadvány,³ másrészt egy, a könyvtár alapítójától származó kézirat⁴ teszi lehetővé. E kézirat keltezése: Homonna,

¹⁵ *Vasárnapi Ujs.* 1854. 6. sz. 45. l.

¹⁶ Az abszolutizmus korának kulturális életére, a könyvtárak működésére, olvasóforgalmára l. BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*, Bp. II. k. 482. és köv. lapok, TÓTH András: *Haladás és reakció küzdelme a bp-i Egyetemi Könyvtár új épülete körül*, Magy. Könyvszle, 1955. 54. l.

¹⁷ *Képes Ujs.* 1860. máj. 6. sz. 70. l.

¹⁸ *Leihbibliothek der Vetter'schen Buchhandlung in Eperjes*. Pest. 1853. 23, [1] l., 80. Lukács L. és társa ny.

¹⁹ WITTIGSCHLAGER Karl: *Verzeichniss der Leih-Lese-Bibliothek des...* in Pancsova. Pesth. 1854. 18 l. A jegyzékben 729 tételszám alatt a művek címszerű betűrendben felsorolva.

²⁰ Megnyitását jelenti a *Vasárnapi Ujs.* 1854. jun. 18. sz. 140. l.

¹ *Magy. Könyvszemle* 1877. 259—260. l.

² SZINNYEI: *Magyar írók*. II. k. 950. l.

³ HORVÁTH Károly: *Feöldy Doby Antal emlékezete*. Rózsahegy, 1909. 31. l.

⁴ DOBY Antal: *Az első népkönyvtár felállítása Ugocsa megyében*. OSZK Kézirattár, Analekta.